

BELŐ REVÍZIÓ

ÉS ÚJ ERDÉLYI MAGYAR IDEOLOGIA

JEGYZETEK MAKKAI SÁNDOR: „HARC A SZOBOR ELLEN” C. KÖNYVÉHEZ.

A „Harc a szobor ellen”, Makkai Sándornak hetedik tanulmánykötete, négy esszét tartalmaz. Közülök a címet is adó leghosszabb a Széchenyi problémával és a Széchenyi revízióval, az Erdélyi sorsok Meschendörfer Corona-jának száz világgépéhez fűzve mondani-valóit, kisebbségi magyar belső kérdésekkel, az Aisthesis és a Lélek és gyakorlat viszont az egyéniség és lélek, ill. lélek és annak megvalósító gyakorlata szemszögéből általános világnézeti problémákkal néz szembe. Ezzel a nagyon sok gondolatot adó és ébresztő könyvvel nagyon hosszasan és nagyon sokféle szempontból lehetne foglalkozni. Külön érdekességű lenne esztétikai analízise: az esszéknek itt megvalósított sajátosan új műfaja, amely könyvkritikán, mint analízisen át dialektikusan fűz a tézisekhez antitézist, hogy azután a szintézis nagy vonalát egyetlen mozdulattal húzza meg. A formai és kifejezési virtuozitás taglalása azonban kissé méltatlan lenne ehhez a nagy belső komolyságú könyvhöz, amely elevenünkbe vágó kérdésekhez bátran nyúl és messzi megvilágításokkal tud megajándékozni. A számbajöhető sokféle szempont közül e néhány futólagos, teljességre igényt nem tartó széljegyzetben a nemzet-pedagógia, az ifjúság és a világnézet, vagy még jobb szóval: ideológia, illetve pontosabban: egy új erdélyi magyar ideológia szempontjából kívánom nézni.

A *nemzet-pedagógia* Makkai munkásságának – irodalmi munkásságát érteve itt elsősorban – egyik fő árama. A Magyar fa sorsa, az Egyedül és a Magunk revíziója ennek eddigi fő állomásai. A „Harc a szobor ellen” c. tanulmány logikus folytatás: a szükséges kritikai nemzet-szemlélet szempontjából nézi Széchenyi Istvánt és a körötte megindult átértékelést. A kritikai nemzetszemléletet teljes joggal sorsdöntő nemzeti lelki kérdésnek fogja fel, a Széchenyivel való szembenézést korok lelkiismereti próbájának tartja és Széchenyi szoborra merevítését: a kérdező-vádoló szemek előtt való menekülésnek. Nem ok nélkül volt, hogy mikor egy illúziók ködében ringó magyar kor Széchenyit nem önmagáért, még kevésbé a nemzeti lélek megtermékenyítéséért idézte, pusztán csak kikapott mondataival önigazolásra használta fel, a kongeniális és tragikumban is rokon Kemény Zsigmond és Péterffy Jenő épen a tragikumon át voltak az első Széchenyi-megelevenítők. Nagyon igaz, hogy Trianonnak kellett jönnie, hogy a nemzet-katasztrófa kijózanítson az illúziók gőzéből, s hogy e kijózanodás önként hozta magával a Széchenyi kérdés teljes revízióját, melyet Szekfű Gyula Három nemzedéke indított be a liberális rajzával. Ennek a revízióknak sokrétűen gazdag megnyilatkozása, a legérdekesebb magyar írói vállalkozások egyike Hegedűs

Lóránt könyve, amely az egész Széchenyit akarja kiábrázolni és önmagából megértetni. Vele foglalkozik legrészletesebben, de nem felejtkezük meg a László Dezső könyvéről sem, aki a fiatalság igazi Széchenyi értékelése felé tette meg Hegedüssel egyidőben, de tőle függetlenül az első nagy lépést.

A zseni-Széchenyi: ez, a magyar sors egy kritikus pontján elrendelten megérkezett óriási energia-mennyiség, mint minden zseni, örök s egyben korszerű küldetéssel jött meg. Korszerű küldetését László Dezső tömören fogja össze: a feudalizmustól a kapitalizmusba, iparosodásba, a technikai civilizáció új áramlataiba belekapcsolni a magyarságot. Ez a bekapcsolás azonban csak külső hivatás: nem is lehetó anélkül a belső harc nélkül, amelyet Széchenyi intonált a magyar bűnök és hibák elleni harc nélkül, aminek kell lennie, míg magyar hibák léteznek, mert e hibák tehetetlenségi ereje húzza örökké szakadékba a magyart. Sajátos összetétel: látszólag antagonizmus: – az a józan és reális Széchenyi, aki a magyarság felemelését gazdasági úton, a praktikus reformok sorozatával munkálja, mindezt a felemelést egy lelkiismereti felébresztés előfeltételének s következményének is tekinti, s a viszonyok *külső* javulását az öntudatra ébredt belső erővel akarja kiharcolni. – *Magunkban az akadály, de önmagunkban a felfelé vivő erő is*. Két harctere hát: a reális: a természetel való harc és az imaginárius: az emberi lélek belsejében folyó. Ezért óvakodik attól, hogy e két döntő harctér erejét azzal gyöngítse, hogy mellékharctereket (közjogi, nemzetiségi kérdés) előtérbe nyomulni engedjen. Ezért ragaszkodik végletekig a magánjogi, gazdasági és civilizatorikus fejlődés útján felszabadítandó lelki fejlődést biztosító evolúcióhoz és szembedobja magát a más síkon: a liberalizmussal átítatott közjogi síkon lefolytatandó politikai és elkerülhetetlenül revolúcionáris mozgalommal. Nem dogmákkal, de ösztönökkel dolgozik, racionalitása csupán végrehajtási eszköz és szuggesztiós mód. (A racionális Kossuth érzelmessége viszont szintén: szuggeszciós eszköz. Lásd erre vonatkozólag Szabó Dezső nagyszerű megállapításait.) Ezt az őserdőszerű lelket, kinek végtelen bonyolultságát, rejtelmét és arányait csak a küldetés lelkiismereti egysége fogja át. Hegedüs Lóránt belső adottságokból, paraszti származásának átöröklési átütéséből, a páratlan erő kifejeződni akarásából és egy nagy szerelem dinamikájából állítja élénk. (Makkai szerint nem tudja a különböző regényötleteket, ill. gondolati tengelyeket egyébe olvasztani. Vajjon azonban feltétlenül a Hegedüs hibája ez? Nem képzelhető el, hogy magában Széchenyiben sem olvadtak véglegesen össze mindezek az elemek, hanem, amint az az ötvözet-lelkeknél oly gyakori, a nem homogén részek között állandó repedések maradtak?) Minket azonban most a Széchenyi kérdés nem a Hegedüs-Makkai polémia szempontjából érdekel, de abból, hogy a Magunk revíziója írójának gondolatvilágában ez a kérdés milyen helyet foglal el. Két lényeges megegyezés nyilvánvaló. Aki ezt írta: „Ami velem történik, annak sohase keressem és fogadjam el külső okát addig, amíg csak egyetlen *belső* ok is van, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy az a valami megtörténjék” (Magunk revíziója) –

lélekrokona annak, aki az igazi magyar harcot a magyar bűnök ellen, a magyar erények aktiválásáért folytatta. S akinek magyarsága nem partikularizmus és nem másokat nyomorgató sovinizmus volt. *Ő a magyarokat akarta magyarosítani és nem a nemzetiségeket*, jegyzi meg Makkai – és ezt az elvet az újjáéledő nemzeti öntudatok elé kellene állítani, hogy soha el ne feledkezzenek arról, hogy a nemzeti-faji sajátosságok létjoga: a sajátos módon megnyilatkozó, de különb, nemesebb emberség. Ahogy Széchenyi mondta: „Nálamnál őszintébb és hübb magyar egy sincs, erre esküszöm. Azért mégsem tudom felejtetni – és ezt minden csepp véremben érzem, – hogy önálló, halhatatlan lelkű, szabad lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll s ezért hallgatni kell bennem a magyarnak, ha ennek vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétbe.” – Ez a fajiságnak és a humanumnak a találkozása. A zseni, aki így átöröklött sajátosságait világmagasságba emeli: Szabó Dezső szerint a faj sub specie aeternitatis való kifejezője. Egyben, Makkai szavaival: „fajának életösztone, mindenben keresztül törő élniakarása”. A felfelé vívó, a belső magyarságért küzdő, a lelkiismereti Széchenyit akarja Makkai a mai magyar köztudatra termékenyítően hattatni. S ha a magyar tartalmi jelentését emberibb, tehát lelkiismeretibb embernek akarjuk átalakítani, úgy az a bizonyos hiányzó történeti öntudat, amely nem volt és nincs meg a mai idősebb, még kevésbé a mai fiatal generációnál, nem lehet köldöknézés, de a multnak egy Széchenyi-szerű átértékelése, aki a magyarnak az örök ember felé irányuló felfelé néző tekinteteit fogja össze az évszázadokból. „Az igazi magyarság mindig fölszárnyalt az európai szellemiség csúcsaira” – mondja Makkai. A kritikai nemzet-szemlélet: lelkiismereti munka, amely belső hibáink alól felszabadít, igazi önerőinkben megerősít, s azt egy nemesebb emberiségért való küzdelemben állítja: ez egy mondatba összefoglalva Makkai nemzet-pedagógiája.

Ennek a pedagógiának első alanya az *ifjúság*. Különös öröm, hogy Makkai Sándornál ez a kérdés évek óta jobban-jobban közeledik gondolatai centruma felé. A Magyar fa sorsa ifjúsági felkérésre és ifjúsági öntudatért szól, a Magunk revíziójában jelentőségük külön fejezetet nyer, a *Harc a szobor ellen* minden tanulmányában van vonatkozás reá. A László Dezső könyvével kapcsolatosan azt írja, hogy a Széchenyi-revízió értelme igazában az új nemzedék új öntudatának táplálása. „Ha Széchenyi sötét proféciái mégegyszer kénytelenek lesznek megvalósulni, akkor nincs többé magyar jövendő. Ennek csak egyetlen ellenszere lehet, ha az ő ragyogó proféciáit valósítja meg a fiatal magyarság.” A történeti öntudat hiányáról pedig így szól: „még rosszabbul állunk mai ifjú nemzedékünkkel, aminek bár tőlünk független külső körülmények is kedveznek, mégis *öntudatos munkánk hiánya a fő ok*. Nem hozunk áldozatokat, pedig megfeszített áldozatokat kellene hoznunk azért, hogy történelmünk igaz és maradandó értékei gyermekeink lelkében fölszívódjanak.” Ennek az öntudatnak a hiánya okozta az ifjúság világnézeti kapkodását egy olyan „ma nincs idő” jellegű sietősséggel, amely a gyakorlatosság nevében alapos munkát kizár, s végeredményben: a gyökértelenség

szava. „Az igazi gyakorlati ember mindig az alapvető kérdések tisztázására tör s én a mi gyakorlati kötelességünknek csak egyetlen értelmezését tudom adni: az élet minden kérdésének alapjából való revízióját. Ha erre nincs idő, akkor az életre nincs... Örök törvény, hogy történelem, természet, szellem csak becsületes elmélyedés előtt nyílnak meg s engedik fölleplezni titkaikat s csak erkölcsileg erős lelkeknek lesznek fegyvereivé és szerszámaivá, miként a múltban, úgy a jövőben is.” Ezért azt ajánlja az ifjúságnak: „alaposan tanuljon és erős lélekkel hordozza el a lelkiismeretes kikutatott igazságot, akár a természetben, akár a történelemben, akár a saját lelkében talált reá, hogy önmaga határozhasson sorsa felett és ahová áll, ott győzelmet jelentsen”. Szükséges szavak. De nemcsak az ifjúságnak, hanem az ú. n. öregeknek is, hogy lássanak végre az ifjúsági helyzet igazi mélységeibe és végre tudjanak ezekben az alapvető kérdésekben: a magyar kultúra továbbadásában egységes erőt kifejteni. Az ifjúsági kérdés azonban itt összekapcsolódik az általános erdélyi magyar problémával: világnézete az erdélyi magyarság meg nem levő, de születni kellő új világlátásával, alakuló programja a nagyon hiányzó erdélyi magyar programmal.

Az általános világnézeti állásfoglalást tartalmazó két tanulmány is harc a szobor ellen, harc megmerevedettnek, élettelennek tartott előítéletek és közfelfogások ellen. Az Aisthezis harca kettős: az elefántcsonttorony és a szellemtelenség ellen. Kosztolányi Önvallomásából kiindulva, az ő homo aestheticusa és homo moralisa ellentéteit magasabb egységben békíti ki. Az aisthezis = lelki fogékonyság = lelkiismeret. Van művészi, tudományos és erkölcsi lelkiismeret. „Szép, ha valaki meg akar maradni a maga elefántcsonttoronyában. Próbálja meg, aki tudja. De ha igazán lélek, nem fogja megtehetni, mert mint művész is felelős azért, ha az állatiság kiirtja a világból a szépséget.” A lelkiismeret viszont szerinte nem kollektív tulajdona az embernek, hanem „mindig az embernek, mint egyénnek legmélyebb sajátja”, s a „világ végzetét csak a lelkiismeret minden irányú fölbredése és uralomra jutása fordíthatja el”. Hogy azonban ez a lelkiesség nem az ideális filozófia gyakorlat-ellenessége, azt Erich Kästner Fabiánjához fűzött megjegyzéseiből is megtudjuk. „Ő a váró ember, aki egész életében mindig ideiglenesen élt, folytonosan a változásra várva” – s így hagyja, hogy sodorja az ár. „Ez az érzelmi meghatározottság, amely csak távoli szimpátiát vállal a jóval, nem nevezhető erkölcsnek és nem igazi jószág... Az egészről hiányzik a jószágnak épen a lelke, a szeretet önfeláldozása.” „Az erkölcsiség a teremtő hitnek a gyümölcse és ezért gyakorlati valóság.”

Kétségtelen tehát, hogy ez az egyéniség, amelynek családfája az Egyéniség várából nőtt ki, nem az általánosan, mondjuk úgy: romantikusan értelmezett én, az önmagáért való én, a külön én. Ez az egyéniség lelkiismeretén keresztül magasabb parancsok világi végrehajtója, predesztinált, csak neki elrendelt feladatok köteles betöltője. Ilyen egyéniség a faj, vagy nemzet (Makkai mindkét fogalmat használja, néha egymás

mellett, néha külön), mint sajátos lelki értékek hordozója, aki viszont a zseniben nyilatkozik meg. A lelkiismeret a nemzet-pedagógia legegészségesebb eszköze, lelki eugenetika. Az egyéniségi kör így kapcsolódik bele a nemzeti körbe és együtt kerek egészet alkotnak, – Makkai világos konstrukciójú rendszerét, amelyben az Elátkozott óriások modern keresztyén szemléletének is megvan a maga helye.

Most azonban abból a szempontból is meg kell vizsgálnunk ezt a ragyogó gondolatsort, hogy mit jelent az erdélyi magyarságnak sajnosan hiányzó, de annál égetőbben kellő, születendő új világlátása, ideológiája szempontjából? Kétségtelen, hogy amint a Szabó Dezső Új magyar ideológiája Magyarországon, úgy Makkai Magunk revíziója nálunk egy átértékelt, mai magyar öntudat fő forrásai. A Magunk revíziója belső kritikája, amely egy revidált erdélyi magyar lelkiség mérlegén méri le 15 éves kisebbségi életünk előítéleteit, tragikus és öngyilkos bűneit, épúgy, mint a Harc a szobor ellen-nek a kritikai nemzetszemléletről, emberivé tisztuló új történeti öntudatról mondottai, az első legszükségesebb folyamatot, az elszámolást a multtal és a jelennel, s bennük önmagunkkal, indították be. Ezt az elszámolást azonban követnie kell, mint alkotó pozitívumnak, s mint a gyakorlativá belsőleg kötelezett erkölcsiség lelkiismereti parancsának, olyan határozott és egységes, de *az élet minden síkjára is kiterjedő* új erdélyi magyar ideológiának, amelynek egyszerűsmind egy új erdélyi magyar életprogramm immár halaszthatatlan kialakítása felé is meg kell adnia az irányítást. Az ideologiai szempontot tehát így nézem: alkalmas-e arra, hogy az erdélyi magyarság egészének minden problémájára szükséges programhoz az alapot megadja? Mert minden erdélyi magyar probléma összefügg és ezeket a kérdéseket kisebb egységben, mint az *egész* erdélyi magyarság, nem oldhatjuk meg. Ideológiának, programnak tehát *minden* erdélyi magyarra és az *egész* erdélyi magyar problémára ki kell terjednie.

Mai fejlődési fokán ilyen ideologia és program a Makkai Sándor gondolatmenete? Úgy érezzük, hogy ilyen ideológiává és programmá lehet, erdélyi magyar érdek, hogy azzá is legyen, de viszont ma még nem az. A kritikai nemzet-szemlélet, belső revízió és lelkiismereti magyarság megadta a legszükségesebb módszertant és a Magunk revíziójában lerakódott az alap is: az erdélyi magyarság minden problémája a népért van. A szász szervezettség utánzásával szemben újabb nagy lépést tesz előre, mikor kimondja, hogy bár „szervezettségünk hiánya a mi leggyengébb pontunk”, „a szervezetet mindig a nemzeti egyéniség kifejezőjének” tartja.

Az emberrel történés belső és külső erők eredője. A belső erők: az ember pszichológiája és biológiája. Belső adottságok. A pszichológiai adottságot teljes erővel kihangsúlyozza: „Semmi sem lehet helyes és igaz, aminek nincs állandó indoka és maradandó értelme az ember lelkiségében. Pozitív: helyes és igaz csak az lehet, amit az emberi lélek természetét követel.” A biológiai adottságra is ráérez. Egyre gyakoribb nála, hogy nemzet helyett fajról beszél, ami annyival több az előbbinél, mert

a biológiai adottságra is épít. Örömmel látom ennek a szempontnak az erősödését ott is, amikor Széchenyiről azt mondja: egy adottsága van: a végzetes magyarság, s ez a *preformált csira* csak különböző formát ölt, de lényegileg nem változik, minden, ami vele történik, csak viszonyul ehhez az adott és feltörő élettendenciához. (Széchenyi látszólagos egységtelensége nem a preformált csira egységtelensége? Diszharmóniái nem biológiai adottságokból is folyók?) Csak biológiai hozzáadással lehet azután a faj mélyében megtalálni azokat a közösségi formákat, amelyek kivételései = nemzeti egyéniségének megfelelő szervezetek. Ez a kérdés is követeli a biológiai szempont erősödését Makkai ideológiájában.

Másik nagyjelentőségű hiányosság az általános világnézeti megállapításoknál van. A materializmus gondolkörének tézisére való visszahatásként, antitézisként a lélek tételeit állítja fel. Szükséges folyamat. De túlmegegy természetes határain, pl. az ilyen részleteknél: „...a fizikai javak kérdése-e az emberi élet problémája, vagy felelősség és áldozatoság oszlopain nyugvó szellemi értékbirodalom testvéri birtoklása?” A gazdasági vagy lelki szempont primátusságának vitája ma már nemcsak azért terméketlen, mert anachronisztikus, (a tények mindkét oldalon túlhaladták: a Makkai által revideált individualizmus is gyakorlatot követel, a gazdasági áramlatok is már nem úgy tagadják a lelkiséget mint eddig, útat engednek neki és felhasználják), mert összehasonlíthatatlanok hasonlítása, hanem, mert – prózai igazság – de az embernek, amíg él, kiiríthatatlan problémája a fizikai élet minden kérdése, s elsősorban a fizikai megélhetése is. A tézis és antitézis: (gazdasági vagy lelki, individualis vagy kollektív, – faji vagy internacionális) merev ellentéteit mindkét oldalon egymás felé feszíti egyetlen forró vágy: nemcsak a gazdasági kérdések és nemcsak a lelki kérdések megoldása, de az *egész* ember kérdésének a megoldása a Mának a problémája! E kérdések szétválaszthatatlanok a fizikai és lelki szövet szétoldhatatlan egységében élő alanyban: az emberben. E kérdések szétválaszthatatlanok – ezernyi kölcsönhatásuk összefüggése miatt – az életben. A csak fizikai, vagy csak pszichikai megoldást hozó, vagy mutató felfogások a múltéi. Ellenben jövőé az a rendszer, amely a húsból és vérből épűgy mint lélekből szótt ember minden kérdésére, az *egész* ember minden problémájára feleletet tud adni. Ma minden rendszer ilyen teljességre tör. A tézis és antitézis kora lejárt. Benne vagyunk a szintézis sodrában.

Szintézis pedig sehol sem sürgetőbb, mint Erdélyben. Itt a viszonyok sűrítettsége, sokszoros bonyolultsága önmagában kizárja a merev megoldásokat és követeli a szintézist.

Nekünk fiatal magyaroknak, Széchenyi István épen azért lehet örök lendítő eszménk, mert az extázisig menő lelkiség állandó hajtóerejét a gazdasági feladatok reális gyakorlatiságába tudta beállítani, s így átfogta az egész, embert alkotó és környező valóságot. A lelki és gazdasági szempont egysége világít ki ugyanígy a Bethlen Gábor erdélyi alakjából is. – Tragikus lenne az új erdélyi magyar ideológia útja, zsákutcába jutna a belőle jövő program, ha a fizikai, a gazdasági szempontokat háttérbe

szorulni engednénk. Lehetne-e nagyobb tragédia, mint a belső valóságunkban: lelkünkben megtisztult akarattal életünket vakon neki vezetni valamely külső erő ércfalának? Amelyet pedig felismerhettünk volna? Nem a gazdasági erőkről szóló *teoriák* a fontosak. Ezek lehetnek többé-kevébbé hibásak is. De fontos az a tudat, hogy valamilyen gazdasági törvényszerűségek vannak, ezeknek kell lenniök, ezeket tehát teoriától előzetesen nem befolyásolva és előítéletektől mentesen kutatni kell, mert *gazdasági program nélkül levegőben lógna minden erdélyi magyar program*. Az ideológia feladata viszont, hogy eszmék, világnézetek természetes és csinált zürzavarában kikeresse azokat a gondolati részeket és elemeket, amelyekből olyan keretet állíthat össze, hogy abban az élet minden fizikai és lelki kérdéséből folyó gyakorlati megoldó program számára hely legyen.

A Magunk revíziója írójától a pozitív új erdélyi magyar ideológia kialakításának további lépéseit várja az az ifjúság, amelynek az ő kritikai nemzet-szemlélete annyi új öntudatot és továbbvivő erőt adott.

JANCSÓ BÉLA